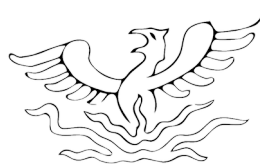

TIDSSKRIFTET FØNIX

*Hvem, hvorfor og hvordan? Ny lærebog er god at have i
hånden, når gudstjenestens centrale spørgsmål skal besvares*

BO KRISTIAN HOLM
Professor MSO ved Institut for Kultur og Samfund,
Systematisk Teologi, Aarhus Universitet

FØNIX ÅRG. 2024, s. 84–89

Dette værk er licenseret under en Creative Commons-licens
CC BY-NC-ND 2.5 DK

www.foenix1976.dk

ISSN 2446-175X

Hvem, hvorfor og hvordan? Ny lærebog er god at have i hånden, når gudstjenestens centrale spørgsmål skal besvares

Anmeldelse af Benedicte Hammer Præstholm, *Kunsten at holde gudstjeneste. En lærebog i liturgik om gudstjenestens genrer og flermedialitet*. København: Eksistensen 2024.

Kvalificering af den liturgiske samtale

Engang var liturgi noget, der blev tålt, for prædikenen var det vigtigste. Det er stadig muligt sine steder at støde på spor af den dybe liturgiske praksis, som paradigmatisk kan findes i A.F. Nørager Pedersens *Gudstjenestens teologi*; men det generelle billede i dag tegnes snarere af en bred samtale om liturgi – eller måske rettere af en bred samtale om at ændre den. Ifølge forfatteren til denne bog, er det imidlertid en kunst at samtale om liturgi, og ofte lider samtalen af manglen på en fælles forståelse af, hvad man taler om, og et fælles sprog for dem, der taler sammen (10). Det er i høj grad denne mangel, som Benedicte Hammer Præstholm med sin lærebog vil råde bod på. Hun vil bidrage med en nødvendig kvalificering af den liturgiske samtale. Denne mission lykkes hun ganske godt med.

Bogen består af i alt syv kapitler, samt et forord af biskop Marianne Christiansen. Indledningskapitlet indfører i lærebogens to hovedbegreber: genrer og flermedialitet. Kapitel 2 bestemmer gudstjenesten ud fra dens former, dens teologier og dens historie. Kapitel 3 udfolder flermedialitetsperspektivet, mens kapitel 4, bogens længste kapitel, kronologisk gennemgår de mange forskellige genrer, som viser sig og bærer en gudstjeneste. Kapitel 5 omhandler liturgen som rolle og person ud fra både gudstjenesteteologiske og særdeles praktiske perspektiver. Et kort kapitel 6 omhandler gudstjenestesamtaler. Det sidste kapitel handler om fornyelsen af gudstjenesten.

Liturgikken og den liturgiske samtale er generelt præget af den vanskelighed, at grænsen mellem teologisk begrundelse og personlig smag er særdeles flydende. Ofte viser der sig et betydeligt overlap. Liturgidiskussionen har vist, at manglende liturgisk dannelse gør dette overlap større. Det vanskelige overlap er forfatteren til denne bog klædeligt bevidst om, hvilket betyder, at man som læser kan lade sig udfordre af forfatterens mere personlige anbefalinger. Bevidstheden om den flydende grænse mellem teologi og smag betyder også, at forfatteren bevidst forsøger at undgå at gå ud fra ”et forud defineret gudstjenestesyn eller en bestemt gudstjeneste-teori” og i stedet vil begynde ”i liturgien selv” (13). Præstholt lægger sig dermed i forlængelse af nyere liturgisk teologi, der netop vil tage alvorligt, at liturgien ”taler” teologisk. Valget af tilgang har både fordele og ulemper. Blandt fordelene er, at man ikke er bundet til et bestemt gudstjenestesyn for at kunne drage nytte af bogen. Ulempen er, at det slører, at bogen alligevel er båret af et overordnet gudstjenestesyn, og at det faktisk er en af bogens styrker. På den måde vidner bogen om den problematiske ”teologiforskrækkelse”, som synes at præge samtiden, men som den selv heldigvis i høj grad bidrager til at afhjælpe.

Der er en vis spænding mellem indledningens bestemmelse af liturgikken som gudstjenestelære (min kursivering) og bestemmelsen af gudstjenesten som ”en levende begivenhed” og som en hændelse i tid og rum (9), som dog gøres produktiv. Bogen er skrevet ”med henblik på den gudstjenestelige praksis”, og det er i denne praksis, at bogen tager sit udgangspunkt. Men som det hedder med en kliché, er der ikke noget så praktisk som en god teori. En sådan finder vi også, og derfor er der en klar linje gennem bogen, som dog i denne anmelders øjne flere steder er mere subkutan end nødvendigt. Det subkutane har imidlertid et formål. Forfatteren vil have læseren til at reflektere over sit eget, måske implicite, gudstjenestesyn, og ser det som en af højmessens styrker, at den udtrykker sig mangfoldigt. Det ville formindske højmessens kompleksitet, hvis ét bestemt formål eller én bestemt teologi blev lagt ned over den. På den måde formår lærebogen at åbne gudstjenesten for forskellige perspektiver uden at blive konturløs.

Gudstjeneste som Guds tjeneste for mennesket

Forfatteren har i høj grad selv et reflekteret gudstjenestesyn, der også i vid udstrækning danner baggrund for hendes mere personlige vurderinger og bygger på en klassisk evangelisk-luthersk forståelse af gudstjeneste. Hun kan derfor med Eberhard Jüngel sige, at i ”gudstjenesten tjener den

treenige Gud mennesker med *noget*, med evangeliet. I gudstjenestens ord og sakramenter har Gud lovet at møde os som en kærlig Gud” (19). Det betyder, at det er Gud, der er subjekt for gudstjenestens yderst virksomme handling. Noten præciserer, at ”gudstjeneste” i luthersk forståelse først og fremmest er Guds tjeneste for mennesket og ”først ’i anden omgang’ menneskets tjeneste for Gud” (19, n. 7).

Med fordel kunne denne mere klassiske forståelse være blevet udvidet i en videreudvikling af Luthers ofte citerede Torgau-formel, at der i gudstjenesten ikke sker andet end ”at vor kære Herre selv taler til os gennem sit hellige ord, og vi omvendt taler med ham gennem bøn og lovsang” (WA 49, 588). Denne bestemmelse karakteriserer hele gudstjenesten som en kommunikativ begivenhed. Og netop Præstholms flermediale perspektiv betyder en understregning af det kommunikative, hvor det samtidigt bliver vigtigt at være bevidst om, ”hvornår det handlende subjekt er Gud, og hvornår det handlende subjekt er mennesket” (49). Opmærksomheden er vigtig, og sondringen er vanskelig, eftersom en for rigid skelen, som fx også belaster det vigtige Leuenberg-dokument *Jesu Kristi Kirke*, overser, at selv den del af gudstjenesten, som har Gud som subjekt, kun finder sted, fordi mennesker udfører den.

Den flermediale tilgang

Det er en stor kvalitet ved Præstholms bog, at hun netop med sin flermediale tilgang tager afstand fra den reduktionistiske gudstjenesteforståelse, som prægede luthersk teologi i det 20. århundrede, men samtidig har sans for, at det talte ord er et medium af en særlig karakter. Tilgangen er udviklet under inspiration fra Alexander Deeg og David Plüss, fra Bent Flemming Nielsen og under inddragelse af Lea Wierød Borčaks og Birgitte Stougaard Pedersens arbejde med sang og salmer. Med tilgangen vil Præstholm tage alvorligt, at gudstjenesten sker i et samspil mellem sprog, musik, gestik, bevægelser og symboler, og betydningsskabelsen ikke er bundet til sproget alene, men sker i et samspil mellem medier (27-35). Med Præstholms forståelse af en flermedial tilgang lægger hun sig i forlængelse af en luthersk tradition for flermedialitet og af en udvidet luthersk Ord-forståelse, hvor Gud også taler gennem det skabte. En pointe som bl.a. Oswald Bayer har fremhævet. Disse aspekter har Præstholm ikke med, men de viser, hvorfor der er god klangbund for hendes lærebog og inspiration at hente for en nutidig evangelisk-luthersk gudstjenesteforståelse og -praksis. Her bliver det centrale perspektiv forholdet mellem semantisk ubestemt-

hed og semantisk klarhed (37ff). Omdrejningspunktet for en kristen gudstjeneste må være identificering af den Gud, der i gudstjenesten møder mennesket (41). Derfor må hun være forbeholden over for en ren æstetisk tilgang til gudstjenesten (36f).

Også på andre måder viser Præsthols bog sig at være kontekstuel. Hun trækker i høj grad på andre både danske og nordiske bidrag, mens hun fra det tyske sprogområde først og fremmest trækker på Deeg og Plüss. Sidstnævnte inspirer som nævnt til den flermediale tilgang, og det er Præsthols fortjeneste at følge dette perspektiv til dørs – hvad Deeg og Plüss netop ikke gør.

Gudstjenestens genrer

Bogens hoveddel er kapitel 4, der gennemgår hele gudstjenestens forløb ud fra et genreorienteret perspektiv. Det er for alvor her, at bogen bliver praktisk både i sit fokus og ganske konkret som brugsbog, hvor teologiske analyser blander sig med konkrete praktiske eksempler og anbefalinger.

Navnlig i forbindelse med behandlingen af bøn og kollekter dukker spørgsmålet om subjekt op og bliver i høj grad en anvendelig målestok. Præsthols sans for sproget og dets nuancer og faldgruber er inspirerende, det samme gælder hendes skarpe blik for genremæssig inkonsekvens. Bøn bør have en klar "rollefordeling" og "rollebestemmelse" både i forhold til den, som bønner henvender sig til, og i forhold til dem, som i bønner inkluderes. Præsthols bemærker sammen med Merete Thomassen, at nyere bønner "skubber til 'rollefordelingen' mellem Gud og menneske". De overlader mindre til Gud og ønsker i højere grad hjælp til selvhjælp. Observationen er interessant, fordi den har teologiske konsekvenser.

Det er i denne del af bogen, at det flermediale perspektiv for alvor viser sin praktiske relevans. Liturgiens led er ikke blot ord, der siges eller synges, men de siges på bestemte måder og fra bestemte steder, og måde og form bliver dermed en del af kommunikationen. Bogens styrke er, at den vedholdende fastholder, at det flermediale udtryk hele tiden må betragtes og vurderes ud fra det intenderede og det faktiske indhold.

Forholdet mellem ritual og prædiken

Præstholms behandling af prædikenen sker ud fra en vis skepsis overfor den modsætning mellem ritual og prædiken, som præger nyere dansk homiletisk og liturgisk litteratur (101). Denne modsætning er der god grund til at være skeptisk overfor ud fra en kommunikativ evangelisk-luthersk gudstjenesteteologi. Derfor kunne man have ønsket sig, at Præstholm i højere grad, end det er tilfældet, havde behandlet prædikenen som en del af liturgien og i højere grad set den i sammenhæng med sakramenterne. Mens tidligere luthersk teologi har haft en tendens til at nedtone sakramenterne til fordel for Ordets forkyndelse og i forståelsen af sakramenterne betone Ordet og nedtone den liturgiske handling, så er det i en evangelisk-luthersk sammenhæng netop såvel Ordets forkyndelse som sakramenternes forvaltning, der bestemmer, hvad og hvor der er kirke. Der er endog meget, der taler for, at forholdet mellem Ord og sakramente skal vendes om, så det i højere grad er Ordets forkyndelse, der skal forstås ud fra sakramentet. Hvis nadverfejringens kerne er dens identifikation af den Gud, der tilgivende og nådigt kommer menneske i møde ved at give sig selv i almindeligt brød og vin (114), og dermed giver mennesket en plads at være og virke i, så kan prædikenenens mål ikke være et andet. Bogen bliver her sparsom i sit udtryk, og formår ikke helt at slå den ønskede bro over modsætningen mellem ritual og tale, liturgi og prædiken. Til gengæld er gennemgangen af sakramenterne i høj grad båret af en teologisk bevidsthed om deres funktion, nemlig sakramenternes entydighedsskabende identifikation af Gud (105ff), og dermed også af dåben som forandrede handling. Med fordel kan man lade denne forståelse kaste lys tilbage på den homiletiske opgave.

Liturgen som person

Kapitel 5 om liturgiens rolle og person er kort, men vigtigt, ikke mindst ud fra bogens formål som lærebog for kommende liturger. I en tid, hvor ”person”-begrebet fylder mere og mere sprogligt, er det velgørende at finde en tydelig understregning af, at liturgen er medium og funktion, før liturgen er person, og derfor først og fremmest skal være medium for noget andet end sig selv.

Fornyelse af gudstjenesten

I de to sidste kapitler løftes blikket og uden at fravige lærebogens primære sigte inddrager den nu de gudstjenestesamtaler, som finder sted mange steder. Bogen giver her gode redskaber, der kan kvalificere disse samtaler, ikke mindst hvad angår gudstjenestens mulige fornyelse, som er emnet for kapitel 7. Igen spiller bogens hovedbegreber genre og flermedialitet en bærende rolle, men det er i sammenhæng med spørgsmålet om subjektbestemmelse (hvem handler i gudstjenesten hvornår?), at bogen for alvor udfordrer og inspirerer.

Med *Kunsten at holde gudstjeneste* har Præstholm formået at skrive en lærebog, der både har et omfang og et perspektiv, der gør den yderst anvendelig både til dens egentlige formål, men også for enhver der er interesseret i at deltage i en kvalificeret samtale om folkekirkens gudstjenester.